

ADABIYOT FANINI O'QITISHNING SAMARALI USULLARI.

---

*Farg'ona Politexnika Instituti akademik litseyi
rus tili o'qituvchisi Toshmatova Nigora Kasimovna*

*Farg'ona Politexnika Instituti akademik litseyi
ona tili o'qituvchisi Baxodirova Mashxura Baxodirovna*

*Farg'ona Politexnika Instituti akademik litseyi
ona tili o'qituvchisi Osimova Rayxona Adhamjon qizi*

*Farg'ona Politexnika Instituti akademik litseyi
ona tili o'qituvchisi Oxunjonov Muxriddin Xayitboy o'g'li*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot fanining o'qitishda ishlatiladigan samarali usullar va ularning tasniflari ko'rsatilgan. Adabiyot fanini o'qitishning turli metodlarini darslarda qo'llanilganda erishiladigan yutuqlar haqida bayon qilingan.

Annotation: In the article the effective methods of teaching literature and their definition is explained. The achievements that come after using teaching methods are revealed.

Kalit so'zlar: adabiyot fani, metodlar, suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv, «fikriy hujum», «6x6»

Key words: Literature, methods, talk, evristic, research, comparing, inductive, deductive, brainstorming, 6x6

Ta'lim jarayonida o'rgatiladigan har bir fanning o'qitish metodlari mavjud va bu metodlar ushbu fanlarni oson o'zlashtirish uchun o'quvchilarga hamda har bir mavzuni batafsil tushuntirib berish uchun o'qituvchilarga yordam beradi.

Adabiyot fanini o'qitishning ham o'ziga hos, uzoq yillar davomida shakllangan, sayqal topib kelayotgan va zamonaviy tajribalar asosida rivojlangan metodlari mavjud. Ularga suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv, «fikriy hujum», «6x6» kabilar kiradi.

Ta'lim amaliyotida hamisha yetakchi o'rinlardan birini egallab kelgan suhbat metodi o'quvchi tafakkuri mustaqilligini ta'minlashda ham qo'l keladigan metodlardandir. Bugun ta'limda yangi bilimlar, ma'naviy sifatlarning «kashf etilishi» o'quvchilar ishtirokida o'qituvchi tomonidan emas, balki o'quvchilarning o'zlari

tomonidan o'qituvchi ishtirokida amalga oshirilishi talab qilinmoqda. Bunday qayta kashfiyotlar asar ustida ishlash davomida o'qituvchi va o'quvchining jonli muloqotida, tom ma'nodagi izlanuvchi suhbatlarda amalga oshadi. Darsda yaxshi tashkil etilgan suhbatning ahamiyati shundaki, u yosh kitobxonning o'qiganlariga o'z munosabatini bildirish, qarashlari bilan

o'rtoqlashish kabi ehtiyojlarini qondiradi. Adabiy asarlarni o'rganishda suhbat metodi o'quvchiga nafaqat bilimlar beradi va tarbiyalaydi, balki aqliy faoliyatga ham yo'naltiradi.

Evristik metoddir yunoncha izlayman, topaman degan ma'nolarni anglatadigan «heurisko» so'zidan olingan bo'lib, u mahsuldor ijodiy fikrlash jarayonini tashkil qilishni nazarda tutadi. O'quvchi ma'naviy kamolotini ta'minlashda qo'l keladigan evristik metod uning oldiga yo'naltiruvchi masalalar qo'yish, tekshirish, hal etish, aks savollar vositasida o'qitish usuli hisoblanadi. Evristik metoddan foydalanganda o'qituvchi o'quv materialining suhbat metodida foydalangan tizimini to'liq qo'llashi mumkin. Faqat uning tarkibi qo'shimcha bilim olishga yo'naltiradigan savollar bilan to'ldiriladi. Evristik metoddan foydalanib ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun o'qituvchi xabardorlikni talab qiluvchi savollar qo'yish, taqqoslash uchun materiallar taqdim etish, faraz-larni ilgari surish, ularni tasdiqlovchi tajribalar qilish, kuzatish uchun topshiriqlar berish, tahlilga yo'naltirish, qiyoslash uchun murakkab amaliy topshiriqlar berish, muammoli savollar qo'yish, muammoli vaziyatlar hosil qilishi kerak bo'ladi.

Tadqiqot metodi. Ushbu metod o'quv jarayonida bir muncha qiyin bo'lgan nazariy yo'nalishdagi masalalar ko'tarilishini nazarda tutadi. Bu metodda bilim olishning nisbatan yuqori bosqichida ta'limning samarali izlanish usullarini mustaqil ravishda qo'llash talab qilinadi. Bunda o'quvchilar dalil to'plash va ularni nazariy tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish kabi amaliy ishlarini bajaradilar. Tadqiqot metodining evristik metoddan farqi shundaki, «kashfiyot» avvaldan ajratilgan materiallar tahlil qilinib, faktik materiallar umumlashtirilganidan so'ng, amaliy ish jarayonida sodir bo'ladi. Bunda o'quv-biluv faoliyatining to'liq turkumini o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida o'zlari bajaradilar. Ya'ni ma'lumot to'plashdan tortib, uni tahlil qilish va yangi bilimlarni amaliyotda qo'llashgacha bo'lgan ishlarning barchasini o'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda amalga oshiradilar. O'quvchilar tomonidan faktik material to'plash tadqiqot metodining zaruriy qismidir. Mustaqil ravishda tajribalar o'tkazish o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qituvchi o'quvchilar ixtiyoriga dalillarni topish, ularni taqqoslash, tizimga solish, umumlashtirishni topshirgani bilan uning muammolik darajasi kamaymaydi.

Tadqiqot metodini qo'llashda topshiriqlarning o'quvchilar tomonidan bajarilishi muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni bajarishda ularning biror bosqichi tushib qolsa, topshiriq o'z tadqiqiyiligini yo'qotadi.

Taqqoslash metodi. Bu yangi bilim va tushunchalarni o'zlashtirishda keng qo'llaniladigan ta'lim metodi hisoblanadi. Yangi o'zlashtiriladigan bilimlarni avvalgilari bilan taqqoslash usuli, o'z navbatida, yangi tushunchalarni mustaqil ravishda tadqiq qilishning bir ko'rinishidir. Taqqoslash metodi asosida o'quvchilarda sinfdoshlarining isbot va dalillariga o'zlarining mantiqiy qarashlarini qarshi qo'yishga intilishlari yotadi. Mavzularni taqqoslash asosida isbotlashning o'qituvchi tomonidan o'quv materialini tanlash ham, uning o'quvchilar tomonidan egallanishi ham juda qiyin kechadi. Sababi, bu usuldan hami-sha har xil vaziyatlarda, holatlarda foydalanishga to'g'ri keladi. Qiyin mavzularni taqqoslab o'zlashtirish bilim egallashda unchalar qiynalmaydigan o'quvchidan ham anchagina fikriy zo'riqishni talab qiladi. Adabiyot darslarida bu metoddan foydalanilganda o'qituvchi o'quvchilardan matnda mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklarni taqqoslash bilan isbotlab ko'rsatishni talab qilishi ham mumkin. O'qituvchi tomonidan shunday savol yoki masalaning qo'yilishi, farazlarning ilgari surilishi, ulardan birining to'g'riligini isbotlash fikrlar to'qnashuvi asnosida amalga oshiriladi.

Induktiv va deduktiv metodlar. Adabiyot o'qitishda ta'limning induktiv, deduktiv metodlarining ham o'ziga xos o'rni bor. So'nggi yillarda deduktiv ta'limga e'tibor kuchaydi. Lekin ta-fakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib ta'limda muvaffaqiyatga erishish mumkin emas. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan o'quv materialining mantig'ini ajratishda, ya'ni xususiydan umumiyga yoki umumiydan xususiyga o'tishda ahamiyat kasb etadi. Y. Babanskiy induktiv metodni qo'llaganda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining quyidagi ikki varianti mavjudligini ko'rsatadi: birinchi variantda o'qituvchi avval faktlarni keltiradi, tajribani, ko'rgazma materialini namoyish etadi, topshiriqlarni bajarishni tashkil etadi, o'quvchilarni asta-sekinlik bilan tushunchalarni aniqlashga, qonuniyatlarni o'zlashtirish va fikrlarni umumlashtirishga olib boradi. O'quvchilar xususiy faktlarni o'zlashtiradilar, so'ngra o'quv xarakteridagi umumlashma xulosalarni chiqaradilar. Ikkinchi variantda o'qituvchi o'quvchilarning oldiga xususiy jihatlardan umumiy holatlarga yetaklovchi, umumiy xulosalarga olib keluvchi muammoli masala qo'yadi.

Ta'limning deduktiv metodini qo'llaganda, umuman, o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati quyidagi tarzda bo'ladi: o'qituvchi avval qoida yoki qonunning umumiy jihatini so'raydi, asta-sekinlik bilan uning xususiy tomonlariga o'tadi, so'ng birgalik-da ma'lum masalani yechishga kirishiladi. O'quvchilar

o'qituvchi rahbarligida avval umumiy holatni o'zlashtiradilar, so'ng ulardan kelib chiqadigan xususiy jihatlarni o'rganadilar. O'qituvchi adabiy ta'lim maqsadidan kelib chiqib deduktiv metodni qo'llaganda umumiy holatlardan xususiy jihatlarga o'tadi. O'qituvchi o'quvchilarga yo'nalish berishi, yo'l-yo'riqlarni taqdim etishi adabiy ta'lim maqsadiga ko'proq muvofiq keladi. Ko'rsatilgan yo'ldan o'quvchilarning o'zlari umumiylikdan xususiy jihatlarni ajratishi, ularni farqlashi, asoslashi va xulosalar chiqarishi lozim bo'ladi.

«Fikriy hujum» – o'quv muammolarini hal qilishda keng qo'llaniladigan metod. U qatnashchilarning tasavvurlari, bor bilimi va imkoniyatlaridan unumli foydalanishga yo'naltirilgan. Mazkur metod o'quvchi oldiga qo'yilgan har qanday muammoli masalaga ko'p sonli yechimlar topishga imkon yaratadi. Fikriy hujumdan foydalanilganda quyidagi qoidalarga amal qilinadi:

1. Bu usulni qo'llash jarayonida baholashlarga yo'l qo'yilmaydi. Agar jarayonning o'zida g'oyalar baholanadigan bo'lsa, qatnashchilar o'z fikrlarini himoya qilishga berilib ketib, yangi fikr aytishdan chalg'iydilar.

2. Har bir o'quvchi bitta masala yuzasidan o'ta xilma-xil mulohazalar aytishiga yo'l qo'yiladi. O'quvchilarda kutilmagan fikr, favqulodda g'oyalar tug'ilmasa, qatnashchilar bir-birlarini takror-lashga majbur bo'ladilar.

3. G'oya va fikrlarning miqdori rag'batlantiriladi. Ma'lumki, miqdor odatda o'sib sifatni keltirib chiqaradi. Qatnashchilarga tasavvurga erk berish imkoniyati yaratilishi kerak. Bu erkinlik natijasida betakror va kuchli g'oyalar tug'iladi.

4. Har bir o'quvchi o'zgalari g'oyasiga asoslanishi va ularni o'zgartirishi mumkin. Chunki fikrdan fikr tug'iladi. Oldin taklif etilgan g'oyalarni o'zgartirish, ko'pincha, birlamchi fikrdan kuchliroq, yaxshiroq qarashlarni keltirib chiqaradi

«Fikriy hujum» metodidan foydalanish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- o'quvchilar erkin tartibda joylashtiriladi;
- g'oya va fikrlarni yozish uchun darstaxta yoki varaqlar tay-yorlab qo'yiladi;
- hal etilishi lozim bo'lgan muammo aniqlanadi;
- ish jarayoni belgilab olinadi: a) g'oyalar baholanmaydi;
- b) fikrlashga to'liq erk beriladi; v) fikrlar ko'p bo'lishiga (miqdorga) intilinadi; g) o'quvchilar faoliyati «ilg'ab oling», «bilib oling», «g'oyalarga asoslaning», «qo'shing», «kengaytiring», «o'zgartiring» singari chaqiriqlarga asosan uyushtiriladi;
- qo'yilgan muammo yuzasidan fikrlar so'raladi va yozib boriladi;
- o'zgalarning fikrlaridan kulish, kinoyali sharhlar va mayna qilishlarga aslo yo'l qo'yilmaydi;

- varaqlar g'oya va fikrlar bilan to'lganda ular ko'rinarli yerga osib qo'yiladi;
- g'oyalar tugamaguncha ish davom ettirilaveriladi;
- shundan so'ng yangi, kuchli, asosli va original g'oyalar o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi, baholanadi.

«6x6x6» metodi. Adabiy ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan metodlarning yana biri «6x6x6» metodidir. Adabiy asarlar tahlili jarayonida mazkur metoddan foydalanishda adabiyot o'qituvchisidan pedagogik mahorat va ziyraklik, guruhlarni oqilona shakllantira bilish talab qilinadi. Bu metodda sinfdagi o'quvchilar oltita-oltitadan olti guruhga bo'linadi. Jami 36 o'quvchi ishtirok etadi. O'qituvchi istasa guruhlarga muayyan nomlar berishi ham mumkin. Dars mavzusi e'lon qilinib, ma'lum vaqt belgilanadi. O'quvchilar mavzu atrofida bahslashadilar, o'z munosabatlarini bildiradilar. Mavzu bo'yicha belgilangan vaqt yakunlangach, o'qituvchi guruhlarning a'zolarini almashtiradi. Yangi guruhda avvalgi guruhdan bitta vakil qoladi va u o'z guruhining mavzu yuzasidan chiqargan xulosalarini yangi guruhga bayon etadi. Yangi guruh a'zolari avvalgi guruhning fikr va xulosalarini o'rganadilar, unga o'z munosabatlarini bildiradilar. Shu tariqa qisqa vaqt oralig'ida o'quvchilar tomonidan ham mavzu yuzasidan fikr bildiriladi, ham bu fikrlar ularning o'zlari tomonidan tahlil qilinadi.

Sinfdagi o'quvchilardan kichik guruhlar tashkil etishda quyidagilarga amal qilinadi: 1. Guruhlar o'qituvchi tomonidan bel-gilanadi. 2. Guruhga rahbarlik qila oladigan o'quvchi va guruh a'zolari oldindan aniq belgilab olinadi. 3. Har bir guruhga zehni va qobiliyatli hamda bo'shroq o'zlashtiradigan o'quvchilar, imkon qadar, teng taqsimlashga harkat qilinadi. Guruhlar bir-biriga munosib a'zolar bilan to'ldiriladi va vazifalari belgilanadi. 4. Guruh rahbari va a'zolariga vazifalari tushuntiriladi. 5. Har bir guruh doira shaklida o'tirishi, guruhning har bir a'zosi bir-birini ko'rib turishi shart. 6. Ish jarayonida har bir guruhning faoliyatiga, g'oyalariga e'tibor berib boriladi. Yaxshi g'oya egalari rag'batlantiriladi.

Ushbu metodlardan adabiyot darslarida foydalanish mavzuni o'zlashtirishni yanada osonlashtiradi. Har bir darsni mavzusiga mos tarzda metod tanlash kerak bo'ladi. Yangi mavzuni tushuntirishda suxbat metodi samarali hisoblanadi, takrorlash darslarida 6x6, fikriy hujum metodlari samarali hisoblanadi. Bitta dars uchun ushbu metodlarning bitta yoki ikkitasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Ko'plab metodlardan bitta dasdda foydalanish uchun puxta tayyorgarlik ko'rish va o'quv materiallarni ehtiyotkorlik bilan tanlash va tayyorlash talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Бабанский Ю. К. Методы обучения современной общеобразовательной школе. – М: «Просвещение», 1985; С. 150 – 153.
2. Qunduzxon Husanboyeva, Roza Niyozmetova “Adabiyot o‘qitish metodikasi” —Toshkent 2018
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Википедия. Свободная энциклопедия.
4. Karimov N., Normatov U. Adabiyot. 5-sinf uchun darslik-majmua. – T.: «O‘qituvchi», 2006. 152-b.
5. Tojiyev A. Adabiyot darslarida suhbat. – T.: «O‘qituvchi», 1997
6. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – Москва: «ИКАР», 2009.